

**ALİJA İZZET BEGOVİÇ'İN 'DOĞU VE BATI  
ARASINDA İSLAM' ADLI KİTABINDAKİ BAZI  
DÜŞÜNCELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME**

**Yrd.Doç.Dr. Halil APAYDIN\***

**Giriş**

Bir kitabı ya da makaleyi tek başına değerlendirmek, hele hele onun yazarı ile ilgili belirli yargılara varmanın zorluklarını göz önünde bulundurmamak, çoğu kere yanlış anlaşılabilir yorumlara yol açabilecektir. Akla gelebilecek bu sakıncaları göz önünde bulundurarak yazarın temel düşüncelerini yansıttığını düşündüğümüz pasajları orijinal olarak alıntılamanın daha tutarlı olacağını düşündük. Bunun için sık sık bu türden alıntılar yaptık. Ayrıca, kitabın yazıldığı sosyal, fiziksel ve psikolojik ortamın da dikkate alınması gerektiğinin farkında olduğumuzu belirtmek isteriz. Kitabın yazıldığı ortamın şartlarının yazarın eserinin başlığa da yansıdığını söyleyebiliriz. Bu noktalardan sonra şimdi yazarın adı geçen eserindeki bazı konularla ilgili düşüncelerine geçebiliriz. Bunlardan ilk değerlendirmeye alacağımız konu yazarın tekamül ve yaratma ile ilgili düşünceleridir.

**Tekamül ve Yaratma**

İnsanın yaradılışı konusunda; bilimin, tabiata indirgeyici görüşünü,<sup>1</sup> bütün dinlerde farklı tasvirlerle ele alınmakla birlikte, Hıristiyanlıkta belirgin olarak ortaya çıkan, insanın maddenin içine atılmışlığı ve insanın 'tabiata düşüşü' görüşünü, materyalistlerin ise insana biyolojik bir varlık<sup>2</sup> ve üretim ilişkilerinin ürünü olarak bakmalarını eleştirmek-

\* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

<sup>1</sup> Necip Taylan, İlim Din Sahaları İlişkileri Sınırları, s.296.

<sup>2</sup> Materyalistlerin bu konu ile ilgili görüşleri için bkz.: Süleyman Hayri Bolay, **Felsefi Doktrinler Sözlüğü**, Akçağ Yay., Ankara ty., s.186-187.

tedir.<sup>3</sup>

O, ayrıca, bilimin ortaya koyduğu tekamüle dayalı bir insan gelişimi ile tamamen soyut ve zihinsel çabaların bir ürünü olarak ortaya konan sanatın verilerinin bile birbiriyle uyuşmadığından hareketle bilimsellik adına ortaya konuların yanlışlıklar içerebileceğini şöyle dile getirmektedir:

“...ilim ve sanat, insanın kökeni ve tabiatı hakkında, tam ve dönüşü imkansız bir çatışma içinde bulunmaktadır. İlim, sayısız vakıa ve verilere; bilhassa insanın hayvani dünyadan peyderpey geliştiği kanaatine vardırıan dikkatle toplanmış ve araştırılmış fosil artıklarına işaret etmektedir. Sanat ise, insanın gaipten gelmesi ile ilgili ve hiçbir insan kalbinin tamamen reddetmediği heyecan verici tanıklara parmak basıyor. İlim, Darwin ve onun meşhur sentezine; sanatsa, Micheleangelo ve onun Sistine Kilisesi'nin tavanlarındaki muazzam eserine istinat etmektedir.”<sup>4</sup>

Bu bakış açısı ile onun, bilimin hiçbir zaman son noktayı koyma yeterliliğine sahip olamayacağı ve sanatın da çoğu kere subjektif değerlendirmeler içermesi nedeniyle ölçü alınamayacağı düşüncesinde olduğu kanaatinde olduğunu belirtebiliriz.

İzzetbegoviç'in insana bakışı ise şöyledir:

Onun insana bakışında nev-i şahsına muntazır bir yaklaşıma sahip olduğunu söyleyebiliriz. Konu ile ilgili düşüncelerinde “insanî” kavramından hareket etmektedir. Bu kavramın insan zihninde iki zıt anlam çağrıştırdığını şöyle ifade etmektedir:

“ ‘Biz insanız’ demek; biz günah işleriz, za-

<sup>3</sup> Alija İzzetbegoviç, **Doğu ve Batı Arasında İslam**, Çev.: Salih Şaban, Nehir Yay., İstanbul 1987, s.34.

<sup>4</sup> İzzetbegoviç, **a.g.e.**, s.37.

yıf yaratılışlıyız, cismaniyiz, demektir. ‘İnsan olalım’ ise, bizim daha yüksek bir varlık olduğumuzu, bazı yüksek taahhütlerimizin bulunduğunu; bencil olmamamız, insanca hareket etmemiz gerektiğini hatırlatan bir çağrıdır.”<sup>5</sup>

İnsan bu özellikleri ile hem “dünyevi” hem de “uhrevi”dir. O, materyalizmi hep dünyevi yöne, Hıristiyanlığı ise hep uhrevi yöne ağırlık vermekle suçlamaktadır.<sup>6</sup> Ayrıca, insana kavram olarak yaklaşımlarında, bunu diğer fikirlerinde tam net olarak ortaya koymasa da, ahlaki temelli değerlendirmeyi seçtiğini ve bunu da dine dayandığını söyleyebiliriz. İlerleyen satırlarda ele alacağımız gibi o ahlakın temelinde dini görmektedir.

İnsanın tabiatın bir eseri olarak ve diğer canlılarla bir tutulmalarına da karşıdır:

“İnsan tekamül etmiştir; fakat bu ancak onun harici, fani tarihidir. İnsan, keza, yaratılmıştır. Muayyen bir anda, içeriği açıklanamaz bir tarzda hayvan olmadığını idrak etmiş ve ayrıca içindeki hayvani unsuru inkar etmede de hayatın manasını bulmuştur. Eğer insan tabiatın çocuğu ise, o zaman onun bir anda tabiatın karşısında ve ona karşı tavır alması nasıl mümkün olmuştur.”<sup>7</sup>

O, insan ile hayvan arasındaki ayırımı da farklı izah etmektedir. İnsanın konuşması, hareket etmesi, yemesi, içmesi aynı hayvanlarda olduğu gibi biyolojik bir ihtiyaçtır, der. Buna delil olarak: **“Yerde yürüyen hiçbir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki, illa sizin gibi ümmettirler.”**<sup>8</sup> İnsan ile hayvan arasındaki kesin fark, fiziki ve zihinsel değil, her şeyden önce ruhsaldır ve az çok açık

<sup>5</sup> İzzetbegoviç, **a.g.e.**, s.38-39.

<sup>6</sup> İzzetbegoviç, **a.g.e.**, s.39.

<sup>7</sup> İzzetbegoviç, **a.g.e.**, s.41.

<sup>8</sup> **Kur’an**, 6/38.

olan dini, ahlaki, ve estetik şuurun varlığında kendini gösterir.<sup>9</sup> Bu açıdan bakarsak insanın ortaya çıkmasında, kesin tarihler ilmin öngördüğü gibi, dik yürümek, elin gelişmiş olması, ses çıkarılması sayesinde konuşmak değil; ilk kültür, resmin, yasağın ortaya çıkmasıdır. Bu anlamda onun insanın tekamülü/evrimi ile ilgili olarak manevi bir tekamülü kabul ettiği izlenimine ulaşmamız kolay gözükmemektedir. Onun evrimci anlayışa eleştirel yaklaşımı biraz sonra da görüleceği üzere tamamen eserden hareketle ulaşılması gereken “Vareden”e ulaşmada ilgisiz kalınmasıdır. Bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Kazılar sırasında karşılıklı bir münasebet içinde bulunan veya muayyen bir gayeye uygun bir şekilde düzenlenmiş iki taşta rastlandığında, bunların çok eski bir zamanda yaşamış insanların bir eseri olduğu kanaatine varırız. Fakat bu taşların yanında bir insan kafatası bulunursa –ki taştan yapılan aletten daha mükemmeldir-, o zaman kafatasının şuur sahibi bir varlığın eseri olduğu tasavvuruna yanaşmak bile istemeyiz.”<sup>10</sup>

İnsanların bu şekilde inatçılık göstermelerini akıllı olmaları, bilgisi ve bilgi olarak tasavvur ettiği bilgisizliğinin bir toplamı olarak görüyor.<sup>11</sup>

### **Ahlak**

Öncelikle o, görev algısı ile kişisel menfaat arasında karşılaştırma yapılamayacağını, her ikisinin de insanın farklı iki yönünü oluşturduğunu belirttikten sonra; insanın görev algısında insanın hiçbir zaman menfaatçi olmadığını ve ahlaki olanı temsil ettiğini, menfaatin ise siyasetin merkezi bir kavramı olduğunu söylüyor. Buna örnek olarak ise şöyle bir olay anlatıyor:

---

<sup>9</sup> İzzetbegoviç, **a.g.e.**, s.49.

<sup>10</sup> İzzetbegoviç, **a.g.e.**, s.75.

<sup>11</sup> İzzetbegoviç, **a.g.e.**, s.75-76.

“Ahlak ne fonksiyonel ne de rasyoneldir. Eğer hayatımı tehlikeye atmak suretiyle komşunun çocuğunu kurtarmak üzere yanan eve girip kucağımda ölmüş çocukla dönsem, neticesiz kalan hareketimin kıymetsiz olduğu söylenebilir mi? Faydasız bu fedakarlığa, neticesiz bu teşebbüse kıymet veren şey işte ahlaktır, tıpkı harabeleri güzel kılan şeyin mimari oluşu gibi.”<sup>12</sup>

Ahlaki fedakarlıkların temelinde Allah’a karşı olan sorumluluk duygusunun yer aldığını, rasyonel dünyada bir akılsızlık olarak değerlendirilebilecek olan ahlaki davranışların neticelerinin mutlaka görüleceğini dile getirmektedir.<sup>13</sup> Ahlakla ilgili bu düşüncelerinin temeline dini yerleştirmektedir. Ancak, her bireyin ahlaki davranışında dinin bulunduğunu söylemek oldukça zor görünmektedir. Dinin her zaman ahlaki olanı istediği söylenebilir, ancak ahlaki davranış ancak din ile sağlanır demek kanaatimce yanlış olur.

Ahlakla ilgili temel düşüncelerini şöyle dile getirmektedir:

“Ahlaka uygun davranış ya manasızlıktır yahut, Allah var olduğundan manası vardır. Üçüncü şık yoktur. Ya ahlaki peşin hükümler yığını olarak ‘atmamız’ ya da ‘ebediyetin işareti’ olarak vasıflandırabileceğimiz bir sembol denklemine sokmamız gerekiyor.”<sup>14</sup>

O, ayrıca, ikiyüzlü davranışın temelinde de ahlaka uygun davranışlar beklentisinin yattığını belirtmektedir.<sup>15</sup>

İnsanın dış dünyasında var olan eşitsizliğin iç dünyasında olmadığını; içte tam bir eşitliğin ve hürriyetin var olduğunu söylemektedir. Herkesin içinde birtakım ahlak

---

<sup>12</sup> İzzetbegoviç, **a.g.e.**, s.176.

<sup>13</sup> İzzetbegoviç, **a.g.e.**, s.177.

<sup>14</sup> İzzetbegoviç, **a.g.e.**, s.178.

<sup>15</sup> İzzetbegoviç, **a.g.e.**, s.179.

normlarına göre yaşama arzusunun olduğunu, herkesin iyilik yapamayacağını, ama iyilik isteyebileceğini ve onu seveceğini dile getirmektedir. Ona göre ahlak, eylemin kendisinde olmayıp, her şeyden önce insanın doğru dürüst yaşamak istemesinde, iradesinin çabasında, kendi kurtuluşu için mücadelesindedir.<sup>16</sup>

Yapmak isteyip de yapamadığımız birçok şeyin var olduğundan hareketle önemli olanın niyet olduğunu, bu niyetin kalpte vuku bulduğunu ve gerçeğin kendisi olduğunu dile getirmektedir.<sup>17</sup> O, bundan hareketle kasıtsız olarak dış dünyada meydana gelen bir hareketimizin iç dünyamızla ilgisinin olmadığını söylemektedir. İç ve dış dünya arasındaki zıtlığı da bu bağlamda şöyle değerlendiriyor:

“İstek ve fiil arasındaki bu tezat insan ile dünya arasındaki ezeli tezatın bir yansımasıdır. Bu tezat aynı şekilde ahlak, sanat ve din sahalarında da vardır. Niyet, sanat saikası ve dindarlık mahiyet itibariyle birbirine aittir ve kendi maddi, ‘dünyevi’ projeksiyonları olan davranış, sanat eseri ve dini törenlerle aynı münasebet içinde bulunmaktadır. İlk zikredilenler ruhi tecrübeler, öbürleri ise dış dünyadaki hadiselerdir. Birincisinde fiiller niyetlere göre değerlendirilir, ikincisinde ise fiiller neticelere göre değerlendirilir. Birincisi her dinin mesajıdır; ikincisi her siyaset veya ihtilalin parolasıdır. Burada birbirine zıt iki mantık vardır. Birinde dünyanın inkarı, öbüründe ise insanın inkarı ifade edilmektedir.”<sup>18</sup>

### **İnsan İradesi ve Kader**

İnsan iradesi ile ilgili olabilecek bir düşünce olarak, insanın hareket etmesinin elinde olmadığını, tamamen Al-

<sup>16</sup> İzzetbegoviç, **a.g.e.**, s.180.

<sup>17</sup> İzzetbegoviç, **a.g.e.**, s.181.

<sup>18</sup> İzzetbegoviç, **a.g.e.**, s.181.

lah'ın elinde olduğunu belirterek ahlaka uygunluğun doğru harekette olmadığını, ancak doğru niyette olduğunu belirtmektedir.<sup>19</sup>

Kendi payıma iddia ediyorum ki, insan tabiatının özü iyilikten çok, potansiyel olarak kötülüğe meyyaldır. İnsanları hoşgörülü olmaya ikna etmek, düşmanı vahşice öldürmeye ikna etmekten çok daha zordur. Hoşgörü, sulanması gereken bir fidandır. İnsanları hoşgörüye duyarlı hale getirmek gerekir. Bu esasında tabii bir durum değildir. Tabii olan hoşgürsüzlüktür. Hoşgörü çok zor gelişen bir davranış biçimidir.<sup>20</sup>

Bu yaklaşımı içerisinde onun, bireyin pratik yaşama yansıyan davranışlarına bakışında cebriyeci bir anlayış içerisinde olduğunu görmekteyiz. Bunu yaparken temel değerlendirme biçimi Allah'ın hükmedici olma ya da kudret ve kuvvetini koruma içgüdüğü olarak dışa yansımaktadır. Ayrıca, Hıristiyanlıkta bulunan ezeli günah anlayışının tezahürlerini de görmekteyiz, diyebiliriz. Allah'ın kudret ve kuvvetine hanel getirmemek kaygısıyla ifade ettiği bu yaklaşımı ile O, Allah'ın adil olma sıfatına hanel getirmiştir. Nedeni ise şudur: eğer Allah kullarının iyiliği ve kötülüğü tercih etme açısından daha çok kötüyü tercih etme eğilimini vermiş ise kulun bunda ne suçu olabilir. Bu durumu, sadece niyetle ifadelendirip insanı kurtarmaya çalışmak Allah'ın adil olduğu düşüncesini sağlama almak için yeterli olmayacaktır.

İnsan hürriyeti konusunda söyledikleri de dikkate şayandır:

---

<sup>19</sup> İzzetbegoviç, **a.g.e.**, s.182; Onun bu konudaki düşünceleri "fitrat" hadisinin yorumu ile de çalışmaktadır. Bilindiği gibi "fitrat" hadisinin yorumunda; insanın daha çok iyiliğe eğilimli olduğu vurgulanmaya çalışılmaktadır. Gerek onun yorumu gerekse diğer yorumlara ben katılmıyorum. İnsanın yaratılıştaki eşit seçim yapabilme potansiyelinin olması dünyanın imtihan yeri olarak tasavvur edilmesine daha uygun düşmektedir.

<sup>20</sup> B. Henri Levy, "Bilge Kralla Filozof, Aliye İzzetbegoviç İle", **Yeni Şafak Gazetesi**, 24 Nisan 1996, s.2.

“İnsan iyidir, eğer kendi anladığı gibi bile olsa iyiyi isterse, bu, başkasının açısından kötü olabilir. İnsan kötüdür, eğer kendi anladığı gibi bile olsa kötüyü isterse. Ve bu kötü başka insanlar için ya da onların açısından iyi olsa bile...”<sup>21</sup>

Bu noktada İzzetbegoviç'in varoluşçu olduğunu söyleyebiliriz. Varoluşçular da insanın oluşmakta olan bir “ben” olduğunu, eksik ve olgunlaşmaya aday bir varlık olduğunu dile getirmektedirler.<sup>22</sup>

Bu anlayışlarıyla o, kişiliğin oluşmasında, toplumun temel yapıtaşı olduğunu ileri sürenlerden ayrılmaktadır.<sup>23</sup>

İzzetbegoviç'in içinden çıkılmaz bir biçimde açıklamaya çalıştığı konulardan birisi de insanın terbiye ve eğitimi ile ilgili görüşleridir. O, iyilik ve kötülüğün insanın içinde olduğunu, dolayısıyla dine girme, güzel davranışlar gösterme tamamen ruhî özellikler neticesinde oluşmaktadır anlayışına sahiptir. İnsanlar, zorla değiştirilemezler, ancak davranışları değiştirilebilir, davranışlarının değiştirilmesi ise insanları bozmaktadır. İnsan ancak içinden gelerek, hür iradesiyle ve yaratılışı ile güzele, iyiye ulaşabilir. Hiçbir pedagoğ çocukları belli bir yöne yöneltemez, bu yönlendirmeler hep ters tepki alır.<sup>24</sup>

Ona göre insanlarda bir yaşantıyı değiştirmek dolaylı yoldan, onun ruhi yönlerini harekete geçirici bir tarzda olmalıdır.<sup>25</sup> Zorla davranış değişikliklerine insanlar itilebilir, bu alıştırmadır. Sevdirerek, insanların ruhi özelliklerini ok-

<sup>21</sup> İzzetbegoviç, **a.g.e.**, s.183.

<sup>22</sup> Varoluşçuların görüşleri konusunda bkz.: Sabri Büyükdüvenci, **Eğitim Felsefesine Giriş**, Savaş Yayınları, Ankara, 1991, s.96; Saffet Bilhan, **Eğitim Felsefesi Kavram Çözümlemesi**, c.1,1. Kısım, s.139; Orhan Hançerlioğlu, **Felsefe Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, 6. Baskı, İstanbul 1982, s.443.

<sup>23</sup> Sosyal görüş konusunda bkz.: Erol Güngör, **Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak**, Ötüken Yay., 1. Baskı, İstanbul 1997, s.25-28.

<sup>24</sup> İzzetbegoviç, **a.g.e.**, s.183-84.

<sup>25</sup> İzzetbegoviç, **a.g.e.**, s.185.



şayarak bazı özellikler kazandırılabilir ki, bu da terbiyedir. Asıl olan terbiyedir. Yani, insan kendi benliğine uyan, kendi olmasını sağlayan içine hitap etmektir.<sup>26</sup>

### **İlim-Ahlak-Din İlişkisi**

Ona göre fizik için mekan ne ise, ahlak içinde hürriyet odur. Bu anlayışa Hegel'in de sahip olduğunu söyleyebiliriz. O, ilim ile ahlakın daima birbirinin zıddı olduğunu dile getirirken şöyle diyor:

“İlim, sun'i tohumlama, tüp çocukları ve ölümün kolaylaştırılmasını kabul ediyor. Bunlar ilimsiz düşünülemez. Onları meydana getiren ilimdir. Her ahlak, dinle olan zahiri ve itibari münasebetleri ne olursa olsun, bu usulleri insan hayatının dayandığı prensibin ta kendisine tezat teşkil eden bir şey olarak reddetmektedir. Bu noktada ahlak, din ve sanatla, izahları değişik olduğu halde beraberdir. Sun'i hayat ve sun'i ölüm din tarafından tasvip edilmez, çünkü hayatla ölüm insanın değil, Allah'ın selahiyetindedir. Ahlak için sun'i tohumlama ve ölümün kolaylaştırılması, hümanizmin ihlalini teşkil etmektedir. Çünkü bunlarla, insan, objeye indirgenmekte, bu ise manipulasyona ve suistimallere götürmektedir.”<sup>27</sup>

Ahlak ve din aynı şey olmamakla beraber, ahlak dindsiz olamaz. Bu anlayış genel bir ilke olarak kabul edilebilir. Ama ona göre, pratik yaşamda, bireysel bir davranış olarak, ahlak, doğrudan doğruya dindarlığa bağlı değildir.<sup>28</sup> Ahlak, isteklere ve davranış kurallarına dönüştürülmüş dindir, veya başka bir ifadeyle, insanın istekli davranışı veya Allah'ın var-

<sup>26</sup> İzzetbegoviç, **a.g.e.**, s.186.

<sup>27</sup> İzzetbegoviç, **a.g.e.**, s.191.

<sup>28</sup> İzzetbegoviç, **a.g.e.**, s.195; pratik yaşamda ahlaklı olmanın dindarlığa bağlı olmadığını söylemesine rağmen, çeşitli kaygıları sebebiyle olsa gerek ahlakın evrensel olduğu tezini de tam olarak dile getirememekte ve onu daha çok dine dayandırmaktadır.

lığı gerçeğine uygun bir şekilde diğer insanlara karşı tavrıdır.<sup>29</sup>

“Samimi bir dindar, fakat ahlaksız bir kişi; ve tersine, samimi bir ahlak sahibi fakat dinsiz birini düşünmek mümkündür. Din, bilgi ve tasdik; ahlak ise bu bilgi ile ahenk içinde bulunan tatbikat, hayat demektir. Her yerde olduğu gibi bilgi ve tatbikat arasında ayrılık ve tutarsızlık olabilir. Din, nasıl düşünmeli, nasıl yaşamalı, nasıl hareket etmeliyiz sorusuna cevap teşkil etmektedir.”<sup>30</sup>

Kur'an'ın öngördüğü anlayışta ise öncelikle ahlaklı olmanın esas olduğunun vurgulandığını belirterek: **“Sevdiğiniz şeylerden infak etmeden iman etmiş olmazsınız.”** ayetini zikrederek iyi insan ol ki iman etmiş olasin dendiğini dile getiriyor.<sup>31</sup>

O, ateist insanların ahlaklı hareketlerinden hareketle Tanrısız ahlak olabileceği yargısına varmalarına karşıdır. Ona göre, inançlarımızla davranışlarımız arasında otomatizm yoktur. Davranışlarımız, ahlakımız, bilinçli bir tercihin veya hayat felsefesinin bir fonksiyonu değildir; felsefi veya dini tercihlerin bir eseri olmaktan çok çocukluktaki terbiyenin ve kabul edilmiş anlayışların bir neticesidir. Bir kimse eğer çocukken, aile içinde, büyüklerini saymaya, söz tutmaya, insanlar arasında fark gözetmemeye, hemcinslerine yardım etmeye, yalan söylememeye, ikiyüzlülükten nefret etmeye vs. alışmışsa, o zaman bunlar, sonraki siyasi tercihi ve zahiren kabul edilen felsefesi ne olursa olsun, esas olarak şahsiyetin özellikleri olarak kalacaktır.<sup>32</sup>

O, ayrıca, ateist geçinen kişilerin –özellikle materyalist felsefenin etkisinde olanların-, insanı ahlaklı davranmaya

---

<sup>29</sup> İzzetbegoviç, **a.g.e.**, s.196.

<sup>30</sup> İzzetbegoviç, **a.g.e.**, s.201.

<sup>31</sup> İzzetbegoviç, **a.g.e.**, s.201.

<sup>32</sup> İzzetbegoviç, **a.g.e.**, s.212-13.

iten Allah korkusu ve O'na karşı mesuliyet duygusunun yerine "vicdan"ı teklif ettiklerinden hareketle, onların kavramları karıştırdıklarını ve anlaşılabilir kabul edip maddi olmadığı için reddettikleri Allah kavramı yerine "vicdan" kavramını geliştirmekle çelişkiye düştüklerini dile getirmektedir.<sup>33</sup>

Bunlardan hareketle şu sonuçlara varıyor: Birincisi, din olmadan, prensip ve fikir olarak ahlak olmaz; pratikte ise, "ahlaklılık" mümkündür. İkincisi, ateizm üzerine herhangi bir ahlak düzeni kurulamaz; fakat ateizm, ahlaklılığı ve bilhassa onun daha basit bir şekli olan sosyal disiplini doğrudan doğruya bertaraf edemez.<sup>34</sup>

Sonuç olarak, İzzetbegoviç'in ahlak anlayışının din temelli olduğunu; yalnız, Tanrı-ahlak ilişkisine "varlık düzeyi"nde yaklaştığını belirtmeliyiz. Yani, "eğer bir insan, her şeyi yaratan bir Tanrı'nın var olduğuna inanıyorsa, varlık düzeyinde hiçbir şeyin tam otonomluğa sahip olduğunu söyleyemez"<sup>35</sup> düşüncesindedir.

Allah inancı konusunda Hıristiyanlığa yönelttiği itiraz, tüm Müslüman düşünürlerin yönelttiği itirazdan farklı değildir. Yani, Allah'ın maddi aleme müdahale eden tarafının Hıristiyanlarca şeytana yüklenmesini eleştiriyor.<sup>36</sup> İncanın içe hapsedilip, dışta yansımalarının olmamasını noksanlık olarak ele alıyor. Bu tutumlarının yaşamın her alanına yansıdığını çeşitli örneklerle dile getiriyor:

"Avrupa'daki 'kilise edebiyatı' gibi bir edebiyat türü İslam'da yoktur, sırf dünyevi olanın da mevcut olmadığı gibi... Cami insanlar için bir yerdir; kilise ise 'Tanrı tapınağı'dır. Camide maksada uygunluk havası vardır, kilisede ise mistik bir hava. Cami daima olayların cereyan ettiği merkezi

<sup>33</sup> İzzetbegoviç, **a.g.e.**, s.217-18.

<sup>34</sup> İzzetbegoviç, **a.g.e.**, s.221.

<sup>35</sup> Mehmet Aydın, **Din Felsefesi**, Selçuk Yay., 3. Baskı, Ankara 1992, s.298.

<sup>36</sup> İzzetbegoviç, **a.g.e.**, s.285.

bir yerde, çarşı içinde ve mahallenin ortasındadır.  
Kilise ise 'yüksekçe' yerler ister..."<sup>37</sup>

Tasavvuf konusundaki bakış açısı nettir. Onun konuyla ilgili düşünsel altyapısını İslam dünyasındaki tasavvufi cereyanlar mı yoksa içinde yaşadığı çevre mi oluşturmaktadır bilemiyoruz. Konuyla ilgili olarak, İslam'ın Hz. İsa'dan Hz. Muhammed'e doğru ilerleme olduğunu; dervişliğin ise, Hz. Muhammed'den Hz. İsa'ya dönüşü ifade ettiğini belirtmektedir.<sup>38</sup> Bu düşüncelerinin eleştirel olarak ele alınması gerekmektedir. Eğer, bu bakış açısı aslı bozulmuş olan Hıristiyanlığa atıfla yapılan bir değerlendirme ise, söylediklerinin belli tarihi dilimler için geçerli olduğu düşünülebilir. Ama eğer vurgu yapmak istediği ve dayandığı Hz. İsa'ya indirilen "evrensel mesaj"ın orijinal yapısı ise bir problemi de beraberinde getirdiğini düşünmek gerekmektedir. O problem ise şudur: Semavi dinlerin tek kaynaklı ve aynı orjinli olduğu kabul edilmektedir. En azından müslümanlar için durum budur. İzzetbegoviç'te bir müslüman olduğu için zihinlerde çağrışan problemin boyutlarını anlamlandırmak daha kolay olacaktır.

### **İslam Hukuku**

İzzetbegoviç'in fikirlerinde dualizm vardır; bu anlayışı bütün düşüncelerinde belirgin olarak kendini göstermektedir. İslam Hukuku konusundaki bakışı da bu anlayışın etkisi altındadır. İslam'ın alkolü yasaklaması toplumsal bir bela olması dolayısıyladır. Diğer dinler alkolü yasaklamazlar. "Şarap İsa'nın kanıdır" iddiasını Hıristiyanlar hiç garip bulmazlar. Alkolü yasaklarken İslam din (religion) olarak değil, ilim olarak hareket etmiştir.<sup>39</sup>

"Namaz kılın ve zekat verin" formülü "iman edin ve iyi amellerde bulunun" diyen daha esaslı ve daha umum, "iki

<sup>37</sup> İzzetbegoviç, **a.g.e.**, s.286-87.

<sup>38</sup> İzzetbegoviç, **a.g.e.**, s.290-91.

<sup>39</sup> İzzetbegoviç, **a.g.e.**, s.290-91.

kutuplu” başka bir formülün özel şeklidir. Bu formül ise, Kur’an’ın dini, ahlaki ve sosyal emrinin esas ifadesidir.<sup>40</sup>

Tevrat misillemeyi, İncil bağışlamayı tavsiye ediyor. Şimdi bakın, Kur’an bu “atom”lardan nasıl bir terkip, bir “molekül” meydana getiriyor: **“Kötülüğün karşılığı ona denk bir kötülük (bir ceza) dır. Fakat kim affederse, bağışlarsa, mükafatı Allah’a aittir.”**<sup>41</sup>

Temizlik emri, alkol yasağı fiziki, harici, sosyal hayata gösterilen önemden meydana gelmektedir. Böyle emirlerin kaynağı din değildir. Onlar kültürün bir parçası da değildir; onların ehemmiyeti ancak medeniyetle ortaya çıkar.<sup>42</sup>

Kaçınılmaz olan iki yönlülüğün İslam’ın kaynaklarında da olduğunu dile getirir:

“Kur’an ve Hadis her biri kendi başına ilham ile tecrübe, ebediyet ile zaman, düşünce ile tatbikat veya fikir ile hayatı temsil etmektedir. İslam bir düşünüş tarzı olmaktan ziyade bir yaşayış tarzıdır. Kur’an’ın bütün tefsirleri, onun, Hadis’e, yani hayata başvurulmadan anlaşılmaz olduğunu göstermektedir.”<sup>43</sup>

### **Kültür**

Kültür içinde yer alan her unsur, insanın cennetten geldiği fikrinin kabulü veya reddi, teyidi ve şüphe edilmesi anlamını taşır. Kültür “dinin insan üzerindeki etkisidir”, insan olma sanatıdır. “Ben”in sürekli olarak yeniden oluşturulması çabasıdır. İnsan kültürünü oluşturan öğeler; dinler, inançlar, şiir, oyunlar, folklor, masallar, mitoloji, ahlaki ve estetik kodlar, özgürlük, hoşgörü, felsefe, tiyatro, galeriler, müzeler, kütüphanelerdir. Bütün bunlar “tepesine ulaşmanın mümkün olmadığı kutsal dağ” a tırmanma gayretini yan-

<sup>40</sup> Bkz.. **Kur’an**, 2/277.

<sup>41</sup> **Kur’an**, 42/40.

<sup>42</sup> İzzetbegoviç, **a.g.e.**, s.305.

<sup>43</sup> İzzetbegoviç, **a.g.e.**, s.306.

sıtır. Bir diğer deyimle mutlak hakikate, yitik cennete varma teşebbüsüdür. Sürgünden sılıya dönüşü gerçekleştirmek için girişilen her türlü çabanın adıdır kültür.<sup>44</sup>

### **Sonuç**

Sonuç olarak, İzzetbegoviç, batı ile özelde Hıristiyanlık, Marksizm ve İslam arasında kıyaslama yaparken hep reddetme, birini övme diğerini yerme gibi bir davranışta bulunmamıştır. Bir müslüman olarak “sosyalizm batıldır”<sup>45</sup> denilemeyeceğini, dendiği takdirde İslam’ın bir bölümünün de gittiğini söylemektedir.<sup>46</sup> Buna rağmen kitabının bütünlüğüne bakıldığı zaman “Batı ile İslam arasındaki kıyaslamalarda yanlı davranmış, İslam’ın teorik faziletlerini, Batı’nın pratik zaafalarını ortaya koymuş”<sup>47</sup> denilebilir. Bunu yaparken temel hareket noktasını yeniden İslamlaşma düşüncesinin<sup>48</sup> oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bunu söylerken Ona haksızlık da yapmamız gerekir; içinde yaşadığı şartlar, coğrafya ve zaman ulaştığı sonuçları anlamlı kılmaktadır.

İzzetbegoviç, insanın alemdeki yerini, ne olduğunu, nasıl bir tutum içerisine girmesi gerektiğini bildirmeye çalışmıştır. Bunu yaparken bir taraftan insan eseri olan kültürün önemli unsurlarını, diğer taraftan insanın aşkın varlıkla ilişkisini ifade eden dinleri ele alıp değerlendirmiştir. Bu değerlendirmeleri ile onun, köklü bir felsefe, sanat ve sosyoloji bilgisine sahip olduğunu söyleyebiliriz.<sup>49</sup>

---

<sup>44</sup> İhsan Basri, “Aliya İzzetbegoviç’e Göre Kültür ve Uygarlık”, **Yeni Şafak Gazetesi**, 31 Mayıs 1996, s.2.

<sup>45</sup> İzzetbegoviç, **a.g.e.**, s.25.

<sup>46</sup> Hayri Kirbaşoğlu, Ali İzzetbegoviç’in ‘Doğu ve Batı Arasında İslam’ Kitabı Üzerine, **İslami Araştırmalar Dergisi (Açıkoturum)**, c.6, sayı:2, 1992, s.77.

<sup>47</sup> Yasin Ceylan, Ali İzzetbegoviç’in ‘Doğu ve Batı Arasında İslam’ Kitabı Üzerine, **İslami Araştırmalar Dergisi (Açıkoturum)**, c.6, sayı:2, 1992, s.77.

<sup>48</sup> Mevlüt Uyanık, Ali İzzetbegoviç’in ‘Doğu ve Batı Arasında İslam’ Kitabı Üzerine, **İslami Araştırmalar Dergisi (Açıkoturum)**, c.6, sayı:2, 1992, s.76.

<sup>49</sup> Necati Öner, Ali İzzetbegoviç’in ‘Doğu ve Batı Arasında İslam’ Kitabı Üzerine, **İslami Araştırmalar Dergisi**, c.6, sayı:2, 1992, s.73.

İnsanın biri maddi diğeri manevi iki dünyası bulunduğ u gerçeğini ele alarak, düalizmi bütünlüğü ile ele almayan Batı medeniyetinin eleştirisini yapıyor. Ona göre İslam dini, gerek ilkel dinlerden ve gerek Batıda hakim olan kitabi dinlerden farklı olarak, insanı bütünü ile ele alır. Telkin ettiği insan faaliyetleri; iki dünya arasındaki bağı koparmama istikametindedir. Bunun için, İzzetbegoviç'e göre insanlar için kurtuluş yolu İslam'dadır. O'nun telkin ettiği Allah'a teslimiyettir. Tabi bu teslimiyet bilinçsiz, adi bir faaliyet değildir. O'nun gösterdiği yolda faaliyette bulunmadır.<sup>50</sup>

#### **Kaynakça**

- AYDIN, Mehmet. **Din Felsefesi**, Selçuk Yay., 3. Baskı, Ankara 1992.
- BASRİ, İhsan. "Aliya İzzetbegoviç'e Göre Kültür ve Uygarlık", **Yeni Şafak Gazetesi**, 31 Mayıs 1996.
- BİLHAN, Saffet. Eğitim Felsefesi Kavram Çözümlemesi, c.1,1. Kısım.
- BOLAY, Süleyman Hayri. **Felsefi Doktrinler Sözlüğü**, Akçağ Yay., Ankara ty.
- BÜYÜKDÜVENCİ, Sabri. **Eğitim Felsefesine Giriş**, Savaş Yayınları, Ankara, 1991.
- CEYLAN, Yasin. Ali İzzetbegoviç'in 'Doğu ve Batı Arasında İslam' Kitabı Üzerine, **İslami Araştırmalar Dergisi (Açıkoturum)**, c.6, sayı:2, 1992.
- GÜNGÖR, Erol. **Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak**, Ötüken Yay., 1. Baskı, İstanbul 1997.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan. **Felsefe Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, 6. Baskı, İstanbul 1982.
- İZZETBEGOVIÇ, Alija. **Doğu ve Batı Arasında İslam**, Çev.: Salih Şaban, Nehir Yay., İstanbul 1987.
- KIRBAŞOĞLU, Hayri. Ali İzzetbegoviç'in 'Doğu ve Batı Ara-

---

<sup>50</sup> Öner, **a.g.m.**, s.73.

sında İslam' Kitabı Üzerine, **İslami Araştırmalar Dergisi (Açıkoturum)**, c.6, sayı:2, 1992.

Kur'an-ı Kerim

LEVY, B. Henri. "Bilge Kralla Filozof, Aliye İzzetbeğoviç İle", **Yeni Şafak Gazetesi**, 24 Nisan 1996.

ÖNER, Necati. Ali İzzetbeğoviç'in 'Doğu ve Batı Arasında İslam' Kitabı Üzerine, **İslami Araştırmalar Dergisi**, c.6, sayı:2, 1992.

TAYLAN, Necip. **İlim Din Sahaları İlişkileri Sınırları**, Çağrı Yay., İstanbul.

UYANIK, Mevlüt. Ali İzzetbeğoviç'in 'Doğu ve Batı Arasında İslam' Kitabı Üzerine, **İslami Araştırmalar Dergisi (Açıkoturum)**, c.6, sayı:2, 1992.